

خوانش فلسفی گزیده متون داستانی کلاسیک فارسی متناسب با اهداف برنامه فلسفه برای کودکان (گلستان سعدی، بوستان سعدی، مثنوی معنوی، کلیله و دمنه)

لیلا مجید حبیبی عراقی*

حکیمه دبیران**، منظر سلطانی***، سعید ناجی****

چکیده

در این پژوهش به خوانش و بررسی چهار اثر برگزیده تعلیمی از متون داستانی کلاسیک فارسی، یعنی کلیله و دمنه، مثنوی معنوی، گلستان و بوستان، در جهت همخوانی آن‌ها با ویژگی‌ها و اهداف داستانهای فکری در برنامه فلسفه برای کودکان پرداخته شده است. در این پژوهش، از روش تحلیل محتوایی و قیاسی استفاده شده و با ذکر مقدمه‌ای در باب غنای داستانی گنجینه ادبیات فارسی و بررسی ویژگی‌های اساسی داستان‌های فلسفی، طبق اصول مطرح‌شده توسط سردمداران این جریان، متیو لیپمن و فیلیپ کم و آن مارگارت شارپ، چهار معیار اصلی برای داستان‌های فلسفی تدوین شد که عبارت‌اند از ۱. محتوای فلسفی، ۲. مهارت‌های فکری، ۳. کندوکاو‌پذیری، ۴. شیوه پایان‌بندی. براساس این چهار معیار اساسی، حدود ۹۸ داستان متناسب با اهداف برنامه فلسفه برای کودکان گزینش شد. نتایج حاصل از این بررسی نشان می‌دهد که در متون داستانی مذکور داستان‌هایی متناسب با اهداف داستان‌های فلسفی یافت می‌شوند که حداقل یک

* دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول) massi_1385@yahoo.com

** استاد گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی dabiran@tmu.ac.ir

*** دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه خوارزمی soltani53@yahoo.com

**** استادیار گروه فلسفه برای کودکان و نوجوانان، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی snaji@ihcs.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۷/۳۰، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۱۰/۱۹

مفهوم فلسفی را دربر داشته باشند و به لحاظ سایر ویژگی‌ها (مهارت‌های فکری و کندوکاو‌پذیری و شیوه پایانبندی) برحسب شاخص‌های مدون در متن، در حد متوسط، با اهداف داستان‌های فلسفی تناسب داشته باشند.

کلیدواژه‌ها: داستان‌های فلسفی، داستان‌های کلاسیک فارسی، مفاهیم فلسفی، کندوکاو‌پذیری، مهارت‌های فکری، پایانبندی غیر تلقینی.

۱. مقدمه

در طول تاریخ، نظام‌های تعلیم و تربیت در پی تربیت افرادی متفکر و توانمند در جهت رشد و تعالی جوامع بوده‌اند و همواره، در کنار تثبیت فرهنگ و ترویج سنت‌های درست، از اندیشه‌های نو نیز استقبال کرده‌اند. نظام‌های آموزشی کلاسیک کم‌کم از ساختار معلم‌محوری صرف به سمت‌وسوی دانش‌آموزمحوری و بال‌وپردادن به توانایی‌های کودکان و ایجاد فضای رشد بیشتر برای آن‌ها پیش رفته‌اند. یکی از این رویکردهای نوین در تعلیم و تربیت «برنامه فلسفه برای کودکان» (philosophy for children) است. برنامه فلسفه برای کودکان را متیو لیپمن (Matthew Lipman)، استاد فلسفه دانشگاه کلمبیا، ابداع کرد. این برنامه به‌منزله یک تجربه آموزشی جدید و نیز نقدی بر آموزش و پرورش سنتی توجه همگان را در سراسر دنیا به خود جلب کرد. چنان‌که «فلسفه برای کودکان (p4c) شهرت جهانی یافته و در تعداد کثیری از کشورهای دنیا مورد استفاده قرار گرفته است» (Lyle and Williams, 2012: 1-2).

فلسفه برای کودکان، طبق نظر لیپمن (۱۹۹۲)، آخرین دستاورد فلسفه کاربردی است؛ به این معنی که فلسفه از فضای آکادمیک خارج شده و وارد زندگی روزمره مردم شود و به آن‌ها کمک کند تا بتوانند بهتر بیندیشند و توانایی حل مسئله و مهارت‌هایی همچون استدلال و داوری را در خودشان تقویت کنند. برنامه فلسفه برای کودکان در پی آموزش تفکر به کودکان است. «در برنامه فلسفه برای کودکان، فلسفه به معنای روش دیالکتیک سقراطی یا به معنی کندوکاو فکری یا پژوهش و جست‌وجوی حقیقت یا اصلاً به‌عنوان تمامی مهارت‌های لازم برای اخذ یک تصمیم درست یا معقول است» (ناجی، ۱۳۹۰: ۱/۱۴). درواقع، «لیپمن در طراحی برنامه آموزشی فلسفه به کودکان هدف‌های متعددی را دنبال می‌کند که عمده آن کمک به کودکان برای یادگیری چگونه فکرکردن است، ولی برخی دیگر از اهداف شامل بهبود توانایی تعقل، پرورش خلاقیت،

رشد فردی و میان‌فردی، پرورش درک اخلاقی و غیره است» (قائدی، ۱۳۸۳: ۲۰). چنان‌که فیشر بیان می‌کند: «لیپمن بیش از سی مهارت فکری را که کودکان باید همه آن‌ها را فراگیرند جداگانه و فهرست‌وار ذکر می‌کند» (فیشر، ۱۳۸۶: ۲۶۶).

برنامه فلسفه برای کودکان از داستان به مثابه ابزاری برای آموزش مهارت تفکر بهره می‌گیرد. کودکان برای خواندن متن‌های فلسفی به انگیزه نیاز دارند و اغلب یک داستان ابزاری کارآمد برای ایجاد انگیزه است. فیلیپ کم می‌نویسد:

کودکان به کندوکاو فلسفی نمی‌پردازند، مگر این‌که موضوع مورد بحث همان موضوعات مورد علاقه‌شان باشد، تخیلشان را شعله‌ور کند، یا احساساتشان را برانگیزد. بنابراین، مواد آموزشی کارایی ندارد، مگر این‌که علاقه فلسفی را تحریک کند. داستان محرک بسیار قوی است. داستان با احساسات، نگرش‌ها و ارزش‌های کودکان سروکار دارد و به تخیلشان متوسل می‌شود (کم، ۱۳۸۹: ۲۵).

داستان هم‌زمان حافظه و عاطفه و تخیل فرد را درگیر می‌کند. چنان‌که متیو لیپمن نیز درباره داستان می‌نویسد: «یک داستان فلسفی باید خواننده را به تفکری مستقل فراخواند و اندیشه‌های گنجانده شده در آن را با ایده‌های دیگر مورد بحث قرار دهد» (ناجی، ۱۳۹۰: ۴۳/۱). فیشر بر این نظر است:

داستان‌ها، علاوه بر این‌که در زمینه عاطفی نیرومند هستند، چالش‌های بالقوه‌ای را نیز برای پردازش شناختی فراهم می‌کنند. داستان می‌تواند، در عمل، برای کودک پیچیده‌ترین موضوع فکری باشد، چرا که دارای عناصر و موضوع‌ها و روابط مختلفی است که در روند خاص رویدادها آشکار می‌شوند (فیشر، ۱۳۸۸: ۱۳۷).

۲. برنامه فلسفه برای کودکان در ایران

از زمان شکل‌گیری برنامه فلسفه برای کودکان تا به حال، سردمداران این جریان داستان‌های متعددی نوشته‌اند. آنچه این نوع داستان‌ها را از سایر داستان‌های کودک متمایز می‌کند کاربرد و هدف آن‌هاست. «داستان‌های فلسفی گونه‌ای تازه با هدفی خاص است. این هدف دعوت کودکان به شرکت در گفت‌وگوی فلسفی درباره مفاهیم بحث‌انگیز و معمول است» (ناجی، ۱۳۹۰: ۵۹/۱). پرسش این‌جاست که آیا ارائه داستان‌های فلسفی‌ای که تا کنون بنابر اهداف این جریان نوشته شده، پاسخ‌گوی نیاز کودکان فارسی‌زبان خواهد بود؟ پاسخ این است که تاحدودی این مجموعه داستان‌ها می‌تواند پاسخ‌گوی نیاز آن‌ها باشد، اما

تفاوت‌های فرهنگی فراوانی وجود دارد که گاه مانع برقراری ارتباط کودک ایرانی با این داستان‌ها می‌شود

برخی از طرفداران فلسفه برای کودکان ضمن تأکید بر مفیدبودن این برنامه با طرح ادعای فرهنگ‌وابستگی داستان‌های لیپمن در پی طرح داستان‌هایی متناسب با فرهنگ بومی کشور خود بودند، از جمله این افراد یسپرسن (Jespersen) دانمارکی بود که، به کمک داستان‌هایی از اندرسون (Andersen)، محتوایی مناسب با فرهنگ دانمارکی تهیه نمود. فیشر استفاده از داستان‌های فکری موجود در متون ادبی را به‌عنوان شیوه‌ای نو ارائه داد و یسپرسن به فرهنگ‌وابستگی این برنامه اشاره کرد و استفاده از داستان‌های بومی را به‌عنوان شیوه‌ای برای حل مشکل فرهنگ‌وابستگی داستان‌های لیپمن دانست (اکبری، ۱۳۹۱: ۲).

۳. پیشینه تحقیق

تاکنون در این باره پژوهش‌های متعددی صورت گرفته است، چنان‌که مقاله پناهی (۱۳۹۰) در بررسی منطق‌الطیر عطار و همسویی آن با اهداف برنامه فلسفه برای کودکان نگاشته شده و اکبری (۱۳۹۱) نیز به بررسی مضامین فلسفی در داستان‌های کلاسیک، به‌طور کل، پرداخته و کلیت متون کلاسیک را تحلیل کرده و نمونه‌هایی از این داستان‌ها را از جهت دارابودن مضامین فلسفی بررسی کرده‌اند، اما هدف ما در این پژوهش خوانش اختصاصی چهار اثر برگزیده تعلیمی متون داستانی کلاسیک به‌طور خاص و استخراج تمام داستان‌های متناسب با اهداف داستان‌های فلسفی از این متون است، چنان‌که علاوه بر دارابودن یک مفهوم فلسفی، به‌منزله اولین ویژگی اساسی و اختصاصی داستان‌های فلسفی، در گزینش داستان‌های کلاسیک همسویبودن این داستان‌ها با سایر ویژگی‌های اختصاصی داستان‌های فلسفی (آموزش مهارت‌های فکری و کندوکاو‌پذیری و شیوه پایان‌بندی غیرتلقینی) مهم و مورد توجه است، تا با کم‌ترین تغییر بتوان از داستان‌های بومی در جهت اهداف برنامه فلسفه برای کودکان سود جست.

کاستلو در فلسفه در ادبیات کودک (*Philosophy in children's Literature*) نمونه‌های فراوانی از ادبیات کودک، همچون درخت بخشنده، با درون‌مایه فلسفی ارائه می‌دهد (Costello: 2012). فیلیپ کم هم در باهم فکرکردن نمونه‌هایی از این داستان‌ها ذکر می‌کند. او به‌طور خاص مضامین و درون‌مایه‌های فلسفی این داستان‌ها را بررسی و ذکر می‌کند و اسکار برنقیر در مقاله «Learning to philosophize with Nasruddin Hodja» داستان‌های ملانصرالدین را تحلیل می‌کند و جنبه‌های فلسفی آن را روشن می‌سازد.

۴. روش پژوهش

با توجه به موضوع، این تحقیق از میان روش‌های گوناگون پژوهش از روش تحلیل محتوایی و قیاسی برای یافتن ویژگی‌های متناسب با داستان‌های فکری موجود در چهار کتاب داستانی کلاسیک *کلیده و دمنه*، *مثنوی معنوی*، *بوستان*، *گلستان* بهره می‌گیرد. پژوهشگر در این روش، با ژرفاندیشی و استفاده از روش منطقی از نوع قیاسی به ارزیابی ویژگی‌های مورد مطالعه می‌پردازد. چنان‌که با توجه به مبانی نظری موجود درباره داستان‌های فکری و ویژگی‌های اساسی این نوع داستان‌ها، که متیو لیپمن و آن مارگارت شارپ و فیلیپ کم به آن اشاره کرده‌اند، به خوانش چهار متن داستانی کلاسیک منتخب پرداخته و این داستان‌ها را به لحاظ دارابودن ویژگی‌های مزبور ارزیابی کرده است.

۵. داستان‌های متون کلاسیک ادب فارسی و برنامه فلسفه برای کودک

ادبیات داستانی بخش درخور توجهی در ادبیات محسوب می‌شود^۱ و آفرینندگان آن سعی کرده‌اند با به‌کارگیری ابزار داستان، مفاهیم و مقولات مورد نظر خود را به زبان داستان و به مخاطب خود منتقل کنند. مخاطب غالب این داستان‌ها بزرگسالان بوده‌اند و به‌ندرت می‌توان آثاری را یافت که برای مخاطب کودک نگاشته شده باشد.^۲ توجه به کودک، در جایگاه مخاطبی فهیم و مستقل، رویکردی نوین است.^۳ بنابراین، آنچه ما به ادبیات کودک و داستان کودک می‌شناسیم، محصول تلاش‌های نویسندگان دهه‌های اخیر است و نباید انتظار داشت که همه داستان‌های متون کلاسیک مناسب طرح کردن برای کودکان باشد، اما این بدان معنی نیست که هیچ‌یک از این داستان‌ها برای کودکان کارامدی نداشته باشد پناهی (۱۳۹۰: ۴). در این باره می‌گوید که در تاریخ ادبیات و تاریخ فلسفه ایران بخش خاصی به کودکان اختصاص نیافته است، اما اگر کتاب‌های بزرگسالان و خردسالان کاملاً تفکیک نشود و از میان نقش‌های اسلیمی و تودرتوی آن‌ها، بنا به ظرفیت طبقات و سن‌های گوناگون، هر کس حصه خویش را بجوید، آنگاه کتابی مانند *کلیده و دمنه* هم می‌تواند برای کودکان شیرین و سرگرم‌کننده باشد و هم یک کتاب آموزش سیاست برای پادشاه تلقی شود. *مرزبان‌نامه* نیز چنین ویژگی‌ای دارد. این ویژگی در کتاب‌های عرفانی مانند *مثنوی مولوی* بیش‌تر است؛ زیرا داستان‌های تمثیلی آن‌ها برای هر مخاطبی آموزنده است و وی را به شگفتی و تفکر وا می‌دارد. در واقع، ادبیات سنتی در پاسخ به نیاز انسان برای درک بیشتر دنیای طبیعی و معنوی خویش پدید آمده و در طی اعصار با سنت قصه‌گویی شفاهی حفظ

شده و سرانجام به صورت مکتوب درآمده است. داستان‌های سستی برای کودکان بسیار سرگرم‌کننده‌اند. کودکان، به‌ویژه بین سه تا هشت سالگی به علل بسیار معلوم از بارها شنیدن این داستان‌ها لذت فراوان می‌برند (براون، ۱۳۸۰: ۱۲).

۶. مبانی نظری

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد داستان‌های فلسفی در برنامه فلسفه برای کودکان به‌لحاظ کارکرد و اهداف با سایر داستان‌های کودک تفاوت‌هایی دارند. داستان‌های فلسفی، در عین حال که باید از جذابیت‌های داستانی برخوردار باشند، به‌لحاظ کفایت فلسفی نیز باید ویژگی‌هایی را دارا باشند. فیلیپ کم دو ویژگی اصلی را برای داستان‌های فلسفی برمی‌شمارد؛ نخست محتوای فلسفی و دوم کندوکاو‌پذیری^۱ (کم، ۱۳۸۹: ۲۵-۳۶). او در تعریف محتوای فلسفی می‌گوید: «آیا داستان هیچ سؤال کلی‌ای را مطرح کرده یا بهتر بگوییم بررسی کرده که نتوان صرفاً با مشاهده، محاسبه، یا مراجعه به حقایق تثبیت‌شده جواب آن‌ها را حل و فصل کرد» (همان: ۲۹). بنابراین، «داستانی که بتواند برای مطرح کردن این نوع سؤال‌های کلی باز به‌کار رود، محتوای فلسفی لازم برای کندوکاو کلاسی را خواهد داشت» (همان: ۳۰).

فیلیپ کم کندوکاو‌پذیری را نیز این‌گونه تعریف می‌کند: «کندوکاو در داستان‌ها اغلب به نوعی نشان داده می‌شود، به شکل یک جست‌وجو، یک راز، مسئله یا مشکلی که شخصیت‌های داستان سعی می‌کنند آن را حل کنند، حتی اگر عمل کندوکاوی در کار نباشد، لابه‌لای گفت‌وگوها و اقدامات به‌دنبال علائمی بگردید که کندوکاو را در داستان ترسیم کرده‌اند. از خود بپرسید آیا شخصیت‌ها کنجکاوی نشان می‌دهند؟ شگفت‌زده‌اند؟ سؤال می‌کنند؟ به‌دنبال توضیح‌اند؟ دلیل می‌آورند؟ گزینه‌ای را در نظر می‌گیرند؟ در جست‌وجوی شواهد هستند؟ خود را تصحیح می‌کنند؟» (همان: ۳۴).

آن مارگارت شارپ نیز از ویژگی‌های داستان‌های فلسفی چنین یاد می‌کند:

داستان مناسب برای اجرا در حلقه کندوکاو به عنوان داستان فکری باید:

۱. واقعیتی عینی را فراهم آورند که به کودک کمک کند تا با مفاهیم فلسفی و تجربه‌های روزمره خود دست‌وپنجه نرم کند.
۲. الگویی از فعالیت فلسفی به‌عنوان فرایند گفت‌وگوی جمعی را فراهم سازند که کودکان عادی از عهده انجام آن‌ها برآیند.

۳. مفاهیم، شیوه‌ها، و حالات فلسفی را در بافت زندگی واقعی عرضه کنند که به راحتی انتقال‌پذیر باشند.

۴. توجه و تمرکز مشترکی را در مورد کندوکاو، گفت‌وگو و معناسازی پدید آورند.

۵. ابزاری برای مقیدکردن اعضای حلقه یا جمع شرکت‌کننده به همبستگی به وجود می‌آورند، به نحوی که آن‌ها با تشریک مساعی در کندوکاو و تحقیقشان به تلاش می‌پردازند (ناجی، ۱۳۸۴: ۸۷).

از دیگر ویژگی‌های اساسی داستان‌های فلسفی شیوه پایانبندی غیرتلقینی است، چنان‌که لیپمن بر این نظر است:

برنامه فلسفه برای کودکان قصد دارد به کودکان روش کار فلسفی یا نحوه واردشدن در کاوش فلسفی را یاد بدهد. این کار متفاوت از حکایت‌ها یا ضرب‌المثل‌هایی است که هدفشان ابلاغ گوهر کوچکی از حکمت است که اغلب در صفحات آخر داستان می‌آید (ناجی، ۱۳۹۰: ۴۵/۱).

بنابر آنچه مختصراً در باب ویژگی‌های داستان‌های فلسفی گفته شد، ما چهار معیار را برای گزینش داستان‌ها برگزیده‌ایم.

۱.۶ محتوای فلسفی

این معیار اساسی‌ترین معیار در انتخاب داستان‌ها در این پژوهش بوده است. زیربنای یک داستان فکری یک محتوای فلسفی است؛ یعنی خلاصه‌ای از موقعیت‌های فلسفی و موقعیت‌های پرسش‌برانگیزی که افراد را به چالش می‌کشانند. مفاهیم و پرسش‌های فلسفی گستردگی فراوانی دارند. «سؤالات فلسفی اساساً بحث‌انگیزند. این سؤالات به دنبال پاسخ صحیح نیستند. آن‌ها تحقیق بیشتر می‌طلبند و می‌توانند پاسخ‌های مختلفی داشته باشند» (کم، ۱۳۸۹: ۲۱). سؤالاتی همچون «هویت فردی چیست؟»، «سیاست چیست؟»، «زیبایی چیست؟»، «آیا هر چیز علتی دارد؟» همه سؤالاتی هستند که در حیطه مسائل فلسفی قرار می‌گیرند و در دنیای تجربی کودکان نیز مطرح می‌شوند. این پرسش‌ها حوزه‌های گوناگون یادگیری همچون رشد فردی و مطالعات اجتماعی و ادبیات و هنر و علوم را دربر می‌گیرند و هر یک در رشد و تربیت کودک مهم و مؤثرند. با فهرست کردن این نمونه سؤال‌ها و مشخص کردن حیطه آن‌ها به زیربنای محتوای فلسفی موضوعات و گستردگی سؤالات فلسفی پی می‌بریم. «آرا و اندیشه‌ها باید از

منابع متنوع بسیاری در فلسفه اخذ شوند. برای مثال از معرفت‌شناسی، مابعدالطبیعه، زیبایی‌شناسی، اخلاق، فلسفه تعلیم و تربیت، منطق و غیره» (ناجی، ۱۳۹۰: ۱/ ۴۵). مان گریگوری (Geregory) (۲۰۰۲) فهرستی از شاخه‌های فلسفه آکادمیک ارائه می‌دهد که می‌تواند معیار کار ما در استخراج بن‌مایه‌های فکری از داستان‌ها قرار بگیرد. این شاخه‌ها بدین قرارند:

اخلاقی: درست، غلط، خوب، بد، وظیفه، همدردی، ...؛

زیبایی‌شناسی: زیبایی، هنر، ارزش، ...؛

منطق: دلایل، علت و معلول، روابط شرطی، ... (اگر ... آن‌گاه...);

معرفت‌شناسی: معرفت، عقیده، حقیقت، ...؛

سیاست: انصاف، عدالت، قدرت، دولت؛

متافیزیک: واقعی، غیرواقعی، زمان؛

فلسفه علم: علوم تجربی، سودمند و غیرسودمند بودن علوم، ...؛

فلسفه تعلیم و تربیت: آموزش و پرورش، شیوه آموزش (همان: ۲/ ۱۴۴).

۲.۶ آموزش مهارت‌های فکری

هدف اصلی و از ویژگی‌های خاص داستان‌های فکری آموزش همین مهارت‌ها به کودکان است. شارپ می‌گوید، علاوه بر ارزش داستان‌ها به‌مثابه یک هنر، تفکر فلسفی در این داستان‌ها همچون مهارت توصیف شده است که به‌سادگی قابل تدریس و آموزش‌دانی است (ناجی، ۱۳۹۰: ۱/ ۵۷). کودکان باید این مهارت‌ها را بیاموزند و یاد بگیرند که چگونه در خلال بحث از آن‌ها استفاده کنند. درواقع، کودک می‌تواند با شرکت در حلقه‌های کندوکاو و بحث و گفت‌وگو یک‌سری از مهارت‌های خود را پرورش دهد و از جنبه‌های فکری و شناختی و عاطفی رشد کند. در داستان فکری، باید شخصیت‌هایی وجود داشته باشد که اهل جست‌وجو و کندوکاوند، دلایلی برای گفتار و اعمالشان ارائه می‌دهند و در پی یافتن پاسخ پرسش‌هایشان هستند، دلیل می‌آورند و به ارائه فرضیه می‌پردازند و از مهارت‌های فکری در گفت‌وگوهایشان استفاده می‌کنند. درواقع، داستان‌الگویی از کاربردهای مهارت‌های فکری را در اختیار کودک قرار می‌دهد.

۳.۶ کندوکاو پذیری

یک داستان فکری وقتی می‌تواند بازده خوبی در هنگام اجرای آن در کلاس درس داشته باشد که به اندازه کافی مهیج و برانگیزاننده و چالش‌آفرین باشد و تقریباً در هر بند یک مسئله را طرح کند یا مفهومی را به بحث بگذارد.

۴.۶ شیوه پایان‌بندی غیر تلقینی

از ویژگی‌های اساسی داستان‌های فکری، عدم نتیجه‌گیری قطعی و تلقینی در پایان داستان است. سسویل می‌گوید آن‌ها دربردارنده نتایجی نیستند که بچه‌ها باید با خواندن داستان به آن دست یابند (ناجی، ۱۳۹۰: ۱/۵۷). داستان یک موضوع را به صورت یک موقعیت چالش‌انگیز و سؤال‌برانگیز در خلال داستان مطرح می‌کند و کودکان را به بحث و گفت‌وگو می‌کشاند، اما هرگز مسیر معینی پیش پای آن‌ها نمی‌گذارد و نظر قطعی درباره درست‌بودن یا غلط‌بودن چیزی ارائه نمی‌دهد، به نتیجه‌گیری خاصی نمی‌پردازد و بحث و درنهایت نتیجه‌گیری را به عهده خود کودک می‌گذارد. این ویژگی یکی از تفاوت‌های اساسی داستان‌های فلسفی با داستان‌های کلاسیک است که در آن‌ها همواره پیامی در پایان یا خلال داستان به خواننده ابلاغ می‌شود و تکلیف را مشخص می‌کند. معمولاً غالب داستان‌های فلسفی با یک پرسش یا جمله‌ای بحث‌برانگیز به پایان می‌رسد و کودک را در فضای بحث و اندیشه باقی می‌گذارد.

۷. بوستان، گلستان، کلیله و دمنه، مثنوی معنوی

در ادامه، به مطالعه و بررسی بوستان، گلستان، مثنوی معنوی، کلیله و دمنه براساس معیارهای یادشده خواهیم پرداخت. در استخراج و طبقه‌بندی داستان‌های مستخرج اساس طبقه‌بندی فهرست مان گریگوری (۲۰۰۲)، که پیش‌تر آوردیم، خواهد بود.

۱.۷ گلستان سعدی

گلستان کتابی است تعلیمی به نثر که سعدی در قرن هفتم هجری آن را تألیف کرده است. گلستان جلوه زندگی و دنیای واقعی است که سعدی آن را با تمام پستی‌ها و بلندی‌ها و کم‌وکاست‌هایش به تصویر می‌کشد. در حکایات گلستان، از موارد نقص و عیب یا استعداد

۸۴ خوانش فلسفی گزیده متون داستانی کلاسیک فارسی متناسب با ...

نیکویی انسان سخن می‌رود (یوسفی، ۱۳۷۷: ۲۵). همین واقع‌بینی سعدی که همه چیز را آن طور که هست در گلستان به تصویر می‌کشد و توجه او به تناقض‌ها و تضادها و انعکاس آن‌ها در کتابش، گلستان را تبدیل به اثری می‌کند که می‌تواند خرد انسانی را به چالش بکشد و با رویارو کردن مخاطب با واقعیت و تضادها او را به پرسشگری وابدارد.

۱.۱.۷ فهرست داستان‌های منتخب گلستان

باب اول در سیرت پادشاهان

صفحه	عنوان	حوزه فلسفی	بن‌مایه فکری
۵۸	پادشاه و مرد اسیر و سخن وزیران	اخلاق	راست‌گویی، پیامد و نیت
۵۹	ملک‌زاده کوتاه‌قد و حقیر و برادرانش	شناخت و اخلاق	درک تفاوت‌های فردی، حسادت
۶۰	طایفه دزدان و جوانی از ایشان	فلسفه تعلیم و تربیت، شناخت	تأثیر تربیت، ذات و هویت
۸۲	رفتار ملاح با دو برادر غریق	اخلاق	انتقام‌جویی

باب دوم در اخلاق درویشان

۸۷	دزد در خانه پارسا	اخلاق	دزدی، تعارض اخلاقی
۸۷	دزد در جمع درویشان	اخلاق و منطق	اعتماد، قیاس

باب سوم در فضیلت قناعت

۱۱۹	جوان مشت‌زن	متافیزیک	تقدیر
-----	-------------	----------	-------

باب چهارم در فواید خاموشی

۱۲۹	مناظره عالمی معتبر با یکی از ملاحده	منطق	استدلال‌کردن
-----	-------------------------------------	------	--------------

باب پنجم در عشق و جوانی

۱۴۴	پادشاه عرب و مجنون و لیلی	زیبایی‌شناسی	معیار زیبایی
-----	---------------------------	--------------	--------------

باب هفتم در تأثیر تربیت

۱۵۴	پسر کودن	فلسفه تعلیم و تربیت، شناخت	تأثیر تربیت، فطرت
۱۵۵	معلم ترش‌روی، معلم نرم‌خوی	اخلاق	تأثیر تنبیه
۱۵۷	تربیت یک‌سان طبایع مختلف	فلسفه تعلیم و تربیت، شناخت	تأثیر تربیت و فطرت
۱۶۰	درمان چشم‌درد از بیطار خواستن	فلسفه علم	حوزه‌های دانش، تخصص
۱۶۱	جوان بدرقه	فلسفه علم	فایده تجربه و دانش

۲.۷ بوستان سعدی

سعدی‌نامه یا بوستان را سعدی شیرازی در ۶۵۵ ق سرود. «پسندها و آرزوهای سعدی در بوستان بیش از دیگر آثار او جلوه‌گر است. به عبارت دیگر، سعدی مدینه فاضله‌ای را که می‌جسته در بوستان تصویر کرده است» (یوسفی، ۱۳۷۹: ۱۲). بررسی و کنکاش در داستان‌های بوستان می‌تواند شوق دوباره اندیشیدن به این مفاهیم بلند زندگی و بازیابی آن‌ها را در دل مخاطب روشن کند و به‌ویژه برای مخاطب کودک جذاب و گیرا باشد.

۱.۲.۷ فهرست داستان‌های منتخب بوستان

باب اول در عدل و تدبیر و رای

صفحه	بن‌مایه فکری	حوزه	عنوان حکایت
۵۸	همدردی، نوع‌دوستی	اخلاق	رحمت با ناتوانان در حال توانایی
۵۸	همدردی	اخلاق	حکایت آتش‌سوزی بغداد
۷۲	نصیحت‌کردن و نصیحت‌پذیری	اخلاق	حکایت در خاموشی از نصیحت

باب دوم در احسان

۸۱	کمک‌کردن به دیگران	اخلاق	حکایت عابد شوخ‌دیده
۸۲	افراط در احسان	اخلاق	حکایت ممسک و فرزند ناخلف
۸۴	افراط در احسان	اخلاق	حکایت کرم مردان صاحب‌دل
۹۶	صداقت، پیامد اعمال	اخلاق	حکایت احسان جوان به پیرمرد
۹۸	نیکویی با بدان	اخلاق	حکایت لانه زنبوران

باب چهارم در تواضع

۱۲۴	نیکوکاری	اخلاق	معروف کرخی و مسافر رنجور
۱۳۰	ترحم	اخلاق	حکایت زاهد تبریزی

باب پنجم در رضا

۱۳۶	تقدیر و سرنوشت	متافیزیک	حکایت یار سپاهانی
۱۳۸	اقبال و سرنوشت	متافیزیک	حکایت تیرانداز اردبیلی
۱۴۰	جبر و اختیار	متافیزیک	حکایت مرد درویش و همسایه توانگر

باب ششم در قناعت

۱۵۰	ساده‌زیستی، قناعت	اخلاق	حکایت خانه‌ی صاحب‌دل
۱۵۰	عافیت‌طلبی	اخلاق	حکایت پادشاهی شیخ

باب هفتم در عالم تربیت

۱۵۴	رازداری	اخلاق	حکایت سلطان تکش در حفظ اسرار
۱۵۶	سکوت، خاموشی	اخلاق	حکایت عضد و مرغان خوش‌آواز
۱۵۹	بدگویی	اخلاق	حکایت حجاج خون‌خوار
۱۶۲	قضاوت‌کردن	منطق	حکایت فریدون و وزیر و غماز

باب هشتم در شکر بر عافیت

۱۷۳	انتقام‌جویی و قدرشناسی	اخلاق	حکایت اندر معنی شکر منعم
۱۷۵	شکر بر عافیت	اخلاق	حکایت دزد و تنگ‌دست

باب نهم در توبه و صواب

۱۸۲	حسرت‌خوردن، دوستی	اخلاق	پیرمرد و تحسّر او بر ایام جوانی
-----	-------------------	-------	---------------------------------

۳.۷ مثنوی معنوی

مثنوی مهم‌ترین اثر منظوم مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، شاعر بزرگ قرن هفتم هجری، است. «مولانا در شرح مسائل عرفانی با سادگی تمام، چنان‌که درخور فهم خواننده آید، و در ایضاح مطالب گوناگون که پیش می‌گیرد، با توسل به تمثیلات و قصص و استفاده از امثال و حکم متداول عصر خود مهارت خاص دارد» (صفا، ۱۳۸۰: ۹۷). در شیوه به‌کارگیری داستان به‌مثابه ابزاری برای اندیشیدن، مثنوی مولانا از هر کتابی به روش برنامه فلسفه برای کودکان نزدیک‌تر است. داستان‌های مثنوی سرشار است از مفاهیم و موضوعات فکر برانگیز و موقعیت‌های چالش‌آفرین که مخاطب را دعوت به تفکر می‌کند. وقتی داستان‌های مثنوی را می‌خوانیم، می‌بینیم که مولانا چه‌طور به زیبایی در داستان‌هایش از مهارت‌های فکری سود جسته است و با استفاده از تمثیل و استدلال‌کردن و تمایز قائل‌شدن و تعریف‌دادن و طبقه‌بندی‌کردن سعی در ایضاح مطالب دارد.

۱.۳.۷ فهرست داستان‌های منتخب مثنوی

دفتر اول

صفحه	بن‌مایه فکری	حوزه	عنوان
۶	معیار سنجش عمل	اخلاق	شاه و کنیزک (کشتن زرگر)
۱۵	قیاس نادرست	منطق	حکایت طوطی و بقال
۴۳	حل مسئله، قیاس	منطق	شیر و خرگوش
۵۶	قضا و قدر	متافیزیک	قصه هدهد و سلیمان و زاغ
۱۰۲	صبر و رضا	اخلاق	اعرابی درویش و زن
۱۳۵	عدالت	سیاست	گرگ و روباه در خدمت شیر به شکار

دفتر دوم

صفحه	بن‌مایه فکری	حوزه	عنوان حکایت
۱۸۷	ظن و اعتماد، گفتار و عملکرد	اخلاق	بهیمه و لاجول گفتن خادم
۲۱۵	صداقت، معیار قضاوت	اخلاق، منطق	پادشاه و دو غلام
۲۳۰	تعقل، پیامد تأخیر در کارها	منطق	مردی که در راه مردم خارینی کاشته بود
۲۵۸	معیار انتخاب دوست، تجانس	منطق	اعتماد کردن به دوستی خرس
۳۱۱	فایده علم و دانش	فلسفه علم	قصه اعرابی و ریگ در جوال کردن
۳۲۲	درک تفاوت‌های فردی، تجانس	شناخت، منطق	کشیدن موش مهار اشتر را

دفتر سوم

صفحه	بن‌مایه فکری	حوزه فلسفی	عنوان
۳۷۲	شباهت‌ها و تفاوت‌ها قیاس	منطق	افتادن شغال در خم رنگ‌رزی
۳۹۶	شناخت و حواس	معرفت	اختلاف در چگونگی شکل پیل
۴۰۳	قیاس دعا و تلاش و کوشش	منطق	مردی به دعا روزی بی‌رنج می‌طلبید
۴۰۷	وهم و خیال، تلقین	معرفت	رنجور شدن استاد به وهم
۴۱۲	استدلال	منطق	زرگر عاقبت‌اندیش
۴۹۱	استدلال	منطق	داستان حمزه
۵۰۲	مقایسه عشق و خرد	منطق	قصه عشق و کیل صدر جهان

دفتر چهارم

۵۶۸	کشف علت	منطق	قصه دباغ در بازار عطاران
۶۰۷	تفاوت و شباهت، قیاس	منطق	قصه شاعر و دو وزیر حسن نام
۶۴۱	معیار انتخاب طرف مشورت	منطق و استدلال	قصه آن کس که با دشمن مشورت کرد
۶۵۱	معیار مشورت، تدبیرگری	منطق و استدلال	آب‌گیر و صیادان و سه ماهی
۶۵۳	استدلال	منطق	مرغ گرفتار و سه پند او صیاد را
۶۷۲	حل مسئله، تجانس	منطق	قصه آن زن که طفل او بر سر ناودان رفت
۷۱۷	علت و معلول، خلقت	منطق، شناخت	حکایت مورچگان بر کاغذ

دفتر پنجم

۷۴۸	خساست، معیار ارزشمندی اشیا	اخلاق، منطق	سگ گرسنه اعرابی و انبان نان
۷۵۱	معایب و محاسن زیبایی	زیبایی‌شناسی	طاووسی که پرهایش را به منقار می‌کند
۷۶۴	تجانس، مراتب شناخت	معرفت و منطق	محبوس شدن آهو در آخر خران
۸۱۰	ظن و اعتماد	اخلاق	قصه حجره ایاز و چارق و پوستین
۸۳۴	حسرت‌خوردن	اخلاق	خر هیزم‌فروش بر آخر خاص
۸۳۵	قیاس توکل و کسب	اخلاق و منطق	مناظره خر و روباه
۸۴۳	تمییزدادن	منطق	حکایت آن که از خرگیران می‌گریخت
۸۶۸	جبر و اختیار	متافیزیک	دزدی که از باغ میوه می‌دزدید

دفتر ششم

۹۴۱	جبر و جهاد	متافیزیک	سبب قرب ایاز به پادشاه
۹۴۵	طمع، حزم	اخلاق	حکایت آن شخص که دزدان قوچش بدزدیدند
۱۰۳۷	تجانس	منطق	حکایت موش و چغز
۱۱۰۵	رؤیا و واقعیت	متافیزیک	در خواب دیدن مکان گنجی در مصر

۴.۷ کلیله و دمنه

ابوالمعالی نصرالله منشی، در قرن ششم هجری، ترجمه آزادی از کلیله و دمنه به نثر فنی و متکلف^۶ خلق کرد که اکنون مرجع کار ماست. کلیله و دمنه به لحاظ داستان‌نویسی از متون برجسته کلاسیک محسوب می‌شود. کلیله و دمنه از آن‌جا که کتاب سیاست است و به‌منظور آموزش تدبیر مملکت‌داری و آیین‌کشورداری نوشته شده، بیشتر می‌تواند حاوی

داستان‌هایی باشد که برای کودکان مناسب نباشد، اما به هر جهت خوانش این اثر ادبی نه تنها خالی از فایده نیست که اگر با دید منتقدانه و خردورزانه خوانده شود، می‌تواند بسیار مفید هم باشد و اتفاقاً به لحاظ تنوع موضوعی و تعدد مفاهیم بسیار می‌تواند برای به‌کارگیری در حلقه‌های کندوکاو کارآمد باشد.

۱.۴.۷ فهرست داستان‌ها

باب برزویه و طیب

صفحه	عنوان	حوزه فلسفی	بن‌مایه فکری
۵۱	بازرگانی که جواهر بسیار داشت	سیاست	انصاف و عدالت، رعایت حقوق افراد
۵۷	مردی که از پیش شتر مست گریخت	معرفت	دوراندیشی، آینده‌نگری

باب شیر و گاو

۷۵	روباهی که در بیشه‌ای طبلی دید	منطق	معیار قضاوت
۸۱	زاغی که بر بالای درختی خانه داشت	منطق	تدبیرگری و حل مسئله
۸۲	ماهی خوار و خرچنگ	اخلاق	دروغ‌گویی، اعتماد
۸۶	شیر و خرگوش	منطق	حل مسئله، تدبیرگری
۹۱	سه ماهی که در آب‌گیری بودند	منطق	حل مسئله، تدبیرگری
۱۰۲	بطی که در آب روشنایی ستاره دید	فلسفه علم	فایده تجربه و آزمون
۱۱۶	بوزینگان و کرم شب‌تاب	معرفت	تغییر و رشد شناخت
۱۱۸	غوکی که در جوار ماری می‌زیست	منطق	پیامد اعمال، حل مسئله
۱۲۲	بازرگان و صد من آهن	منطق	استدلال آوردن، سفسطه

باب بازجست کار دمنه

۱۴۶	طیب حاذق و مدعی جاهل	فلسفه علم	اهمیت مهارت و تخصص
-----	----------------------	-----------	--------------------

باب بوف و زاغ

۱۹۳	حکایت اصلی (بوف و زاغ)	منطق	حل مسئله
۲۰۲	ملک پیلان و خرگوش	منطق	تدبیرگری، استدلال
۲۰۴	کبک انجیر و خرگوش و گربه روزه‌دار	سیاست	عدالت
۲۱۱	زاهدی که گوسفندی خریده بود	اخلاق	دهان‌بینی

۹۰ خوانش فلسفی گزیده متون داستانی کلاسیک فارسی متناسب با ...

باب زاهد و راسو

۲۶۰	قضاوت عجولانه	اخلاق، منطق	حکایت اصلی (زاهد و راسو)
-----	---------------	-------------	--------------------------

باب گربه و موش

۲۶۶	دوستی و اعتماد	اخلاق	حکایت اصلی (گربه و موش)
-----	----------------	-------	-------------------------

باب زاهد و مهمان او

۳۴۰	فایده یادگیری و دانش	فلسفه علم	حکایت اصلی (زاهد و مهمان)
-----	----------------------	-----------	---------------------------

باب پادشاه و برهمنان

۳۷۷	پیش‌داوری، معیار قضاوت	منطق و اخلاق	جفتی کبوتر که دانه ذخیره کردند
-----	------------------------	--------------	--------------------------------

باب شاهزاده و یاران او

۴۰۹	قیاس، درک تفاوت‌های فردی	منطق، معرفت	حکایت اصلی (شاهزاده و یاران او)
۴۱۶	قضا و قدر	متافیزیک	مردی که جفتی طوطی خرید و آزاد کرد

۸. ارزیابی داستان‌های گزینش شده

در این‌جا به ارزیابی داستان‌های گزینش شده براساس سه معیار ارزیابی (کندوکاوپذیری، شیوه پایانبندی، آموزش مهارت‌های فکری) خواهیم پرداخت و آن‌ها را با شاخص‌های (کم و حدمیان و زیاد) درجه‌بندی می‌کنیم.

۱.۸ مقیاس درجه‌بندی داستان‌ها

۱.۱.۸ مهارت‌های فکری

درجه کم: اگر در داستان تنها یک مورد کاربرد مهارت فکری داشتیم، به آن درجه کم را داده‌ایم.

درجه حدمیان: اگر کاربرد مهارت‌های فکری دو تا سه مورد بوده، درجه حدمیان را به آن داده‌ایم.

درجه زیاد: کاربرد مهارت‌های فکری اگر بیش از سه مورد بوده، درجه زیاد را به آن داده‌ایم.

۲.۱.۸ کندوکاو پذیری

درجه کم: اگر در داستان پرسش یا طرح مسئله‌ای به صراحت بیان نشده باشد و تنها از کلیت داستان چنین برآید که می‌تواند بحثی را طرح کند، به آن درجه کندوکاو پذیری کم را داده‌ایم.

درجه زیاد: اگر چنان که داستان به صراحت بحثی را مطرح کند و چالشی را برانگیزد و در گفت‌وگوها و اعمال شخصیت‌ها جست‌وجو و تلاش برای حل مسئله‌ای را نمایش دهد، میزان کندوکاو پذیری داستان زیاد است.

درجه حدمیانه: اگر تنها پرسشی مطرح شود و زیاد به آن پرداخته نشود، درجه کندوکاو پذیری را حدمیانه برآورد کرده‌ایم.

۳.۱.۸ تلقین

درجه کم: در صورتی که داستان اشاره‌ای گذرا به نتیجه‌گیری معین داشته باشد و یا ارائه پیام داستان در قالب یک پرسش مطرح شده باشد و مخاطب را تا حدی در پذیرش آن آزاد گذاشته باشد، درجه تلقین کم را به آن داستان داده‌ایم.

درجه زیاد: چنانچه در داستان بارها پیام حکمت‌آموزی تکرار شود و مخاطب به سمت و سوی نتیجه‌گیری معینی هدایت شود، درجه تلقین در داستان زیاد برآورد شده است.

درجه حدمیانه: اگر تنها در پایان داستان به نتیجه‌گیری نهایی بپردازد، درجه تلقین را حدمیانه ارزیابی کرده‌ایم.

اشاره به این نکته ضروری است که درجه‌بندی معیارهای مزبور به کم و حدمیانه و زیاد تاحدودی متکی بر روش تحلیل فکری و تعمقی بدیهی بوده و دیدگاه نویسنده در آن دخیل بوده است، بنابراین، امکان تفاوت دیدگاه وجود دارد و ممکن است در خوانش‌های متعدد اندکی تفاوت در گزینش داستان‌ها ایجاد شود، اما بدیهی است که این سنجش و درجه‌بندی داستان‌ها براساس معیارهای معین و متناسب با ویژگی‌های داستان‌های فکری و اهداف آن‌ها تبیین شده و ما را در گزینش و بازیابی داستان‌ها و طبقه‌بندی آن‌ها در جهت به‌کارگیری در برنامه فلسفه برای کودکان یاری تواند رساند و تا حدودی راه‌گشا است و به‌لحاظ تعیین معیارهایی برای گزینش داستان‌ها در سایر پژوهش‌ها در آینده تفاوت معناداری وجود نخواهد داشت.

گلستان

عنوان حکایت	کندوکاوپذیری	تلقین	مهارت‌های فکری
پادشاه و مرد اسیر و سخن وزیران	حدمیانه	کم	حدمیانه
ملک‌زاده کوتاه‌قد و برادرانش	کم	کم	حدمیانه
طایفه دزدان و جوانی از ایشان	کم	زیاد	کم
رفتار ملاح با دو برادر غریق	کم	زیاد	کم
دزد در خانه پارسا	کم	زیاد	ندارد
دزد در جمع درویشان	حدمیانه	کم	حدمیانه
جوان مشت‌زن	حدمیانه	زیاد	زیاد
مناظره عالمی معتبر با یکی از ملاحده	زیاد	کم	حدمیانه
پادشاه عرب و مجنون و لیلی	حدمیانه	کم	حدمیانه
پسر کودن	کم	زیاد	کم
معلم ترش‌روی، معلم نرم‌خوی	حدمیانه	زیاد	کم
تربیت یک‌سان طبایع مختلف	کم	زیاد	حدمیانه
درمان چشم‌درد از بیطار خواستن	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
جوان بدرقه	کم	زیاد	حدمیانه

بوستان

عنوان حکایت	کندوکاوپذیری	شیوه پایان‌بندی	مهارت‌های فکری
در رحمت با ناتوانان	زیاد	کم	حدمیانه
حکایت آتش‌سوزی بغداد	حدمیانه	حدمیانه	کم
خاموشی از نصیحت کسی که پند نپذیرد	کم	زیاد	کم
حکایت عابد شوخ‌دیده	حدمیانه	کم	حدمیانه
حکایت ممسک و فرزند ناخلف	زیاد	کم	حدمیانه
حکایت کرم مردان صاحب‌دل	زیاد	کم	زیاد
حکایت احسان جوان به پیرمرد	کم	حدمیانه	کم
حکایت لایه زنبوران	کم	حدمیانه	کم
حکایت معروف کرخی و مسافر رنجور	زیاد	کم	زیاد

کم	حدمیانه	کم	حکایت زاهد تبریزی
کم	زیاد	حدمیانه	حکایت یار سپاهانی
کم	زیاد	حدمیانه	حکایت تیرانداز اردبیلی
ندارد	زیاد	حدمیانه	حکایت مرد درویش و همسایه توانگر
حدمیانه	کم	حدمیانه	حکایت خانه صاحب‌دل
حدمیانه	کم	حدمیانه	حکایت پادشاهی شیخ
حدمیانه	زیاد	کم	حکایت سلطان تکش در حفظ اسرار
کم	حدمیانه	کم	حکایت عضد و مرغان خوش‌آواز
ندارد	زیاد	کم	حکایت حجاج خون‌خوار
کم	حدمیانه	کم	حکایت فریدون و وزیر و غم‌آز
کم	حدمیانه	کم	حکایت اندر معنی شکر منعم
کم	حدمیانه	کم	حکایت دزد و تنگ‌دست
حدمیانه	زیاد	کم	حکایت پیرمرد و تحسّر او بر ایام جوانی

مثنوی معنوی

عنوان حکایت	کند و کاو پذیری	شیوه پایانبندی	مهارت‌های فکری
شاه کنیزک (کشتن زرگر)	حدمیانه	زیاد	کم
حکایت طوطی و بقال	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
شیر و خرگوش	زیاد	کم	زیاد
قصه هدهد و سلیمان و زاغ	کم	زیاد	حدمیانه
اعرابی درویش و زن	زیاد	حدمیانه	حدمیانه
گرگ و روباه در خدمت شیر به شکار	حدمیانه	حدمیانه	کم
بهیمه و لاحول گفتن خادم	زیاد	کم	حدمیانه
امتحان پادشاه دو غلام را	کم	زیاد	کم
مردی که در راه مردم خاربنی کاشته بود	کم	زیاد	کم
اعتماد کردن به دوستی خرس	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
قصه اعرابی و ریگ در جوال کردن	حدمیانه	حدمیانه	کم
کشیدن موش مهار اشتر را	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه

شغال در خم رنگرزی	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
اختلاف کردن در چگونگی و شکل فیل	کم	زیاد	حدمیانه
مردی به دعا روزی بی رنج می طلبید	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
رنجور شدن استاد به وهم	کم	حدمیانه	کم
زرگر عاقبت اندیش	حدمیانه	کم	حدمیانه
داستان حمزه	حدمیانه	زیاد	کم
قصه عشق و کیل صدر جهان	حدمیانه	حدمیانه	زیاد
دباغ در بازار عطاران	کم	زیاد	حدمیانه
قصه شاعر و دو وزیر حسن نام	کم	زیاد	کم
قصه آن کس که با دشمن مشورت کرد	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
آب گیر و صیادان و سه ماهی	کم	زیاد	حدمیانه
مرغ گرفتار و سه پند او صیاد را	زیاد	حدمیانه	زیاد
قصه آن زن و طفل او بر سر ناودان رفت	حدمیانه	زیاد	کم
حکایت مورچگان بر کاغذ	زیاد	زیاد	حدمیانه
سگ گرسنه اعرابی و انبان نان	حدمیانه	زیاد	کم
طاووسی که پرهایش را به متقار می کند	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
محبوس شدن آهو در آخر خران	کم	زیاد	حدمیانه
قصه حجره ایاز و چارق و پوستین	حدمیانه	کم	حدمیانه
خر هیزم فروش بر آخر خاص	کم	زیاد	کم
مناظره خر و روباه	حدمیانه	کم	زیاد
حکایت آن که از خر گیران می گریخت	کم	کم	کم
دزدی که از باغ میوه می زدید	حدمیانه	زیاد	زیاد
سبب قرب ایاز به پادشاه	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
آن شخص که دزدان قوچش بدزدیند	کم	زیاد	کم
حکایت موش و چغز	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
حکایت شب دزدان و سلطان محمود	کم	زیاد	کم
اسب نادر در موکب خوارزمشاه	کم	حدمیانه	کم
در خواب دیدن مکان گنجی در مصر	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه

کلیله و دمنه

عنوان حکایت	کندوکاوپذیری	شیوه پایانبندی	مهارت‌های فکری
بازرگانی که جواهر بسیار داشت	حدمیانه	کم	حدمیانه
مردی که از پیش شتر مست گریخت	کم	کم	ندارد
روباهی که در بیشه‌ای طبلی دید	کم	کم	ندارد
زاغی که بر بالای درختی خانه داشت	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
ماهی خوار و خرچنگ	حدمیانه	حدمیانه	حدمیانه
شیر و خرگوش	کم	کم	کم
سه ماهی که در آب‌گیری بودند	کم	زیاد	کم
بطی که در آب روشنائی ستاره دید	کم	کم	ندارد
بوزینگان و کرم شب‌تاب	کم	زیاد	کم
غوکی که در جوار ماری می‌زیست	حدمیانه	زیاد	کم
بازرگانی که صد من آهن داشت	کم	حدمیانه	کم
طیب حاذق و مدعی جاهل	کم	زیاد	ندارد
حکایت بوف و زاغ	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
ملک پیلان و خرگوش	حدمیانه	زیاد	کم
کبک‌انجیر و خرگوش و گربه روزه‌دار	حدمیانه	زیاد	کم
زاهدی که گوسفندی خریده بود	حدمیانه	کم	کم
حکایت زاهد و راسو	حدمیانه	کم	حدمیانه
حکایت گربه و موش	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
حکایت زاهد و مهمان	حدمیانه	زیاد	حدمیانه
جفتی کبوتر که دانه ذخیره کردند	حدمیانه	کم	ندارد
حکایت شاه‌زاده و یاران او	زیاد	زیاد	زیاد
مردی و جفتی طوطی	کم	زیاد	کم

در ادامه در جدول‌های جداگانه به ارزیابی نتایج حاصل از این بررسی می‌پردازیم:

گلستان

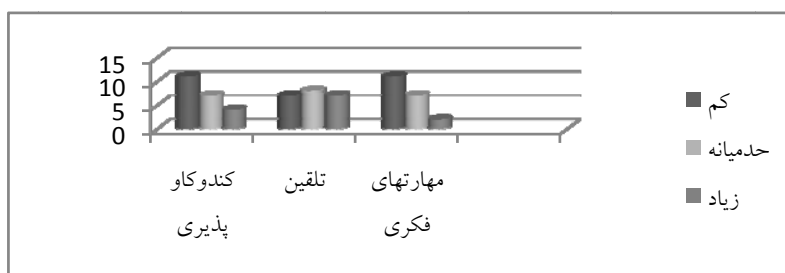
گلستان سعدی	کندوکاوپذیری	تلقین	مهارت‌های فکری
کم	۷ داستان	۵ داستان	۴ داستان
حدمیانه	۶ داستان	ندارد	۸ داستان
زیاد	۱ داستان	۹ داستان	۱ داستان

در ۱۴ داستان گزینش شده از *گلستان سعدی*، با توجه به آمار جدول و نمودار ترسیم شده، میزان کندوکاو پذیری کاربرد مهارت‌های فکری در این داستان‌ها به طور کل در حد میانه بود و میزان تلقین زیاد برآورد می‌شود.

بوستان

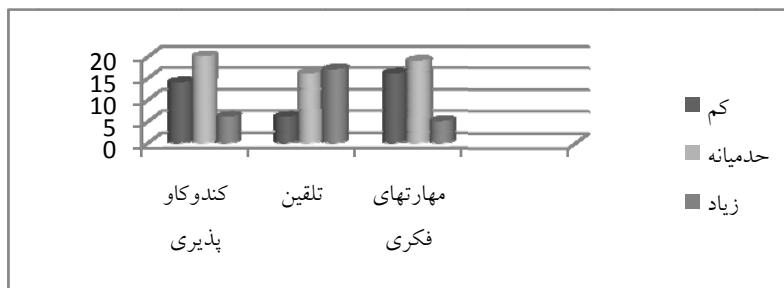
بوستان سعدی	کندوکاو پذیری	تلقین	مهارت‌های فکری
کم	۱۱ داستان	۷ داستان	۱۱ داستان
حدمیانه	۷ داستان	۸ داستان	۷ داستان
زیاد	۴ داستان	۷ داستان	۲ داستان

در ۲۲ داستان گزینش شده از *بوستان سعدی*، با توجه به آمار جدول و نمودار ترسیم شده، میزان کندوکاو پذیری و کاربرد مهارت‌های فکری کم و تلقین در این داستان‌ها به طور کل در حد میانه است.

مثنوی

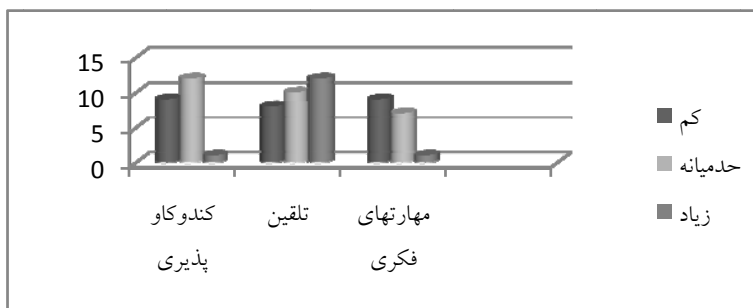
مثنوی مولانا	کندوکاو پذیری	تلقین	مهارت‌های فکری
کم	۱۴ داستان	۶ داستان	۱۶ داستان
حدمیانه	۲۰ داستان	۱۶ داستان	۱۹ داستان
زیاد	۶ داستان	۱۷ داستان	۵ داستان

در ۴۰ داستان گزینش شده از مثنوی مولانا، با توجه به آمار جدول و نمودار ترسیم شده، میزان کندوکاوی‌پذیری و کاربرد مهارت‌های فکری و تلقین در این داستان‌ها به‌طور کل در حد میانه است.

کلیده و دمنه

مهارت‌های فکری	تلقین	کندوکاوی‌پذیری	کلیده و دمنه
۹ داستان	۸ داستان	۹ داستان	کم
۷ داستان	۱۰ داستان	۱۲ داستان	حدمیانه
۱ داستان	۱۲ داستان	۱ داستان	زیاد

در ۲۲ داستان گزینش شده از کلیده و دمنه با توجه به آمار جدول و نمودار ترسیم شده، میزان کندوکاوی‌پذیری و کاربرد مهارت‌های فکری در حد میانه و تلقین در این داستان‌ها در کل زیاد است.

۹. نتیجه‌گیری

در این مقاله با هدف بررسی چهار اثر برگزیده از متون کلاسیک داستانی ادبیات فارسی (بوستان، گلستان، کلیده و دمنه، مثنوی معنوی) به‌منظور تعیین میزان تناسب آن‌ها با اهداف

داستان‌های فلسفی برنامه فلسفه برای کودکان پرداختیم و برحسب تناسب این داستان‌ها با ویژگی‌های اساسی داستان‌های فلسفی (محتوای فلسفی، کندوکاوپذیری، پایان‌بندی باز، آموزش مهارت‌های فکری) در مجموع ۹۸ داستان (۱۴ داستان از گلستان سعدی، ۲۲ داستان از بوستان سعدی، ۴۰ داستان از مثنوی معنوی و ۲۲ داستان از کلیله و دمنه) استخراج شد. این داستان‌ها حداقل حاوی یک مفهوم فلسفی بود که قابل طرح برای کودکان می‌تواند باشد. داستان‌های مستخرج در جدول‌های جداگانه برای هر اثر با ذکر نام حکایت و حوزه فکری و بن‌مایه فکری‌ای که در آن مطرح شده بود دسته‌بندی شد و سپس داستان‌ها به لحاظ دارابودن سه ویژگی دیگر کندوکاوپذیری، کاربرد مهارت فکری، شیوه پایان‌بندی غیرتلقینی با شاخص‌های کم و حدمیان و زیاد درجه‌بندی شد. محقق با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوایی و قیاسی به تحلیل متن داستان‌های منتخب پرداخت و نتایج تحلیل را به صورت جدول‌های جداگانه برای هر کتاب نشان داد. نتیجه نهایی که از بررسی و خوانش گزیده متون داستان کلاسیک ادب فارسی (گلستان، بوستان، مثنوی، کلیله و دمنه) برمی‌آید بیانگر این مطلب است که می‌توان در این متون داستان‌هایی را یافت که دست‌کم حاوی یک مفهوم فکری و فلسفی خاص و بحث‌برانگیز باشد و در عین حال به لحاظ سایر ویژگی‌های داستان‌های فلسفی تا حد متوسط با اهداف و کارکردهای داستان‌های فلسفی همخوانی داشته و با اندکی جرح و تعدیل و بازنویسی اصولی کاربردی در حلقه‌های کندوکاو باشند.

پی‌نوشت

۱. ادبیات داستانی بخشی از ادبیات یا ادبیات تخیلی است و تفاوت عمده آن‌ها با هم در این است که ادبیات داستانی همه انواع آثار داستانی روایتی منشور را دربر می‌گیرد، خواه این انواع از خصوصیت شکوهمندی ادبیات تخیلی برخوردار باشد، خواه نباشد؛ یعنی هر اثر روایتی منشور خلاقه‌ای که با دنیای واقعی ارتباط معنی‌داری داشته باشد در حوزه ادبیات داستانی قرار می‌گیرد (میرصادقی، ۱۳۷۹: ۲۱).
۲. از جمله کتبی که در قرن‌های گذشته برای مخاطب کودک نوشته شده *التفهیم* ابوریحان است که در پاسخ پرسش‌های دختری به نام ریحانه نوشته شده و یا *قابوسنامه* که قابوس بن وشمگیر آن را برای تربیت و راهنمایی پسرش تألیف کرده است.
۳. در ایران، ادبیات کودک یکی از نخستین حیطه‌هایی است که تحت‌تأثیر مدرنیسم غربی قرار می‌گیرد. اساساً مفهوم کودک مفهومی است که به پیروی از ایجاد مفهوم انسان در طالع مدرنیته

- به‌وجود آمد [...] به هر روی، در ادبیات کودک، شاهد صمد بهرنگی به‌عنوان اولین کسی هستیم که به کارهای پیرامتنی ادبیات کودک می‌پردازد (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۸۱: ۱۱۱).
۴. لیپمن در تعریف کندوکاو‌پذیری داستان می‌گوید: «کودکان در داستان به نوعی یک حلقهٔ کندوکاو را تشکیل می‌دهند که در آن هر کس تا حدی در یک تحقیق مشارکتی برای کشف راه‌های ثمربخش‌تر سهیم است» (Lipman, 1992: 4).
۵. «داستان کلاسیک یک حکایت کوتاه و افسانه‌ای است که حاوی یک آموزه یا درس اخلاقی است. این آموزه غالباً در پایان داستان به شکل یک مضمون پندآموز آورده می‌شود» (Grenby, 2008: 10).
۶. «قرن ششم دورهٔ نثر فنی است. آغازگر این سبک نصرالله منشی است. نثر فنی در یک کلام نثری است که می‌خواهد تشبیه به شعر کند» (شمیسا، ۱۳۷۹: ۷۶).

منابع

- اکبری، احمد و دیگران (۱۳۹۱). «مضامین فلسفی در داستان‌های متون ادب فارسی». مجلهٔ تفکر و کودک، س ۳، ش ۲، پاییز و زمستان.
- براون، لینچ و کارل ام. تاملینسون (۱۳۸۰). «ادبیات سنتی: ویژگی‌ها و انواع»، ترجمهٔ پرناز نیری، نشریهٔ ادبیات و زبان‌ها، پژوهش‌نامهٔ ادبیات کودک و نوجوان، ش ۲۷.
- پناهی، مهین (۱۳۹۰). «بررسی و مقایسهٔ شیوهٔ آموزش تفکر نزد فریدالدین عطار و متیو لیپمن»، مجلهٔ تفکر و کودک، ش ۲.
- حجازی، بنفشه (۱۳۸۴). ادبیات کودکان و نوجوانان، ویژگی‌ها و جنبه‌ها، تهران، نشر روشنگران و مطالعات زنان.
- سعدی، شیخ مصلح‌الدین (۱۳۷۹). بوستان، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: خوارزمی.
- سعدی، شیخ مصلح‌الدین (۱۳۷۷). گلستان، تصحیح غلامحسین یوسفی، تهران: خوارزمی.
- شیخ‌الاسلامی، حسین (۱۳۸۱). «تحلیل گفتمانی نظریهٔ ادبیات کودک تا پیش از دههٔ هفتاد». کتاب ماه کودک و نوجوان، ش ۶۰.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۶). سبک‌شناسی نثر، تهران: میترا.
- صفا، ذبیح‌الله (۱۳۸۰). تاریخ ادبیات ایران، ج ۲، تهران: فردوس.
- فیشر، رابرت (۱۳۸۶). آموزش تفکر به کودکان، ترجمهٔ مسعود صفایی مقدم و افسانه نجاریان، اهواز: رسش.
- فیشر، رابرت (۱۳۸۸). آموزش و تفکر، ترجمهٔ فروغ کیان‌زاده، اهواز: رسش.
- قائدی، یحیی (۱۳۸۳). آموزش فلسفه به کودکان، بررسی مبانی نظری، تهران: دواوین.
- کم، فیلیپ (۱۳۸۹). باهم فکر کردن، ترجمهٔ مژگان رشتچی و فرزانه شهرتاش، تهران: شهرتاش.
- میرصادقی، جمال (۱۳۷۹). عناصر داستان، تهران: سخن.
- مولوی، جلال‌الدین محمد (۱۳۷۸). مثنوی، تصحیح رینولد نیکلسون، تهران: ققنوس.

۱۰۰ خوانش فلسفی گزیده متون داستانی کلاسیک فارسی متناسب با ...

منشی، نصرالله (۱۳۷۹). کلیله و دمنه، تصحیح مجتبی مینوی، تهران: امیرکبیر.
ناجی، سعید (۱۳۸۳). «فلسفه برای کودکان و نوجوانان مروری بر پارادایم جدید آموزش و پرورش»،
فصل‌نامه روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۴۰.
ناجی، سعید (۱۳۹۰). کنادوکا و فلسفی برای کودکان و نوجوانان، گفت‌وگو با پیشگامان، تهران، پژوهشگاه
علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ج ۱ و ۲.

Grenby, M. (2008). *Children's Literature*, Edinburgh University Press, Ltd.

Lipman, M. (1992). *Studies in Philosophy for Children, Harry Stottlemeier's Discovery*, Edited by Ann Magaretsarp and Ronald F. Reed Temple University Press, Philadelphia 19122.

Lyle, S. and J. Thomas-Williams (2012). 'Dialogic Practice in Primary Schools: How Primary Head Teachers Plan to Embed Philosophy for Children in to the Whole School', *Educational Studies*, Vol. 38, No. 1

Murris, K. (2008). 'Philosophy with Children, the Stingray and the Educative Value of Desequilibrium', *Journal of Philosophy of Education*, Vol. 42, No. 3-4.